

**Bírálat C.Tóth Norbert A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története
(1342–1562) akadémiai doktori értekezéséről**

Nádori hivatalunknál fogva kötelességünk a közigazságot megtartani – írta Druget Vilmos nádor őrök 1336-ban egy ura nevében kelt oklevélben.¹ Csupán egyetlen kijelentés a sok közül, mely az ország legfőbb tisztségviselőjének kötelességeire és jogaira vonatkozik. Az előttünk levő értekezés azonban nem általában foglalkozik a nádorral és a nádori hivatallal, hanem három, jól körülhatárolt, kardinális kérdésre keresi a választ. Elsőként arra, hogy mi az oka annak, hogy a nádor az egyetlen fő tisztségviselő, aki a szokásjog által elismerten is az ország és nem a király tisztségviselője, és hogyan lett a királyi udvar legfőbb vezetőjéből az ország olyan első embere, aki nem volt az uralkodóház tagja. A nádor ugyanis középkor hosszabbik felében éppúgy, mint más bárók, a király tisztségviselője, azaz a király nádora volt, a 14. század első felében azonban az ország nádora lett, és maradt is addig, amíg e tisztséget betöltötték, István nádor 1848-as lemondásáig. Másodszor, kik helyettesítették a királyt, harmadszor, mikor keletkeztek az ún. nádori cikkelyek, melyeket szövegük szerint Hunyadi Mátyás utolsó nádorának, Szapolyai Imrének megválasztásakor fogadtak el.

A három kérdés egymásra épül, részletes kifejtésükkel pedig C.Tóth Norbert meggyőző módon jutott el a következtésekig. A nádorok Zsámboki Miklóstól, pontosabban 1342-től kezdve viselték az ország nádora címet. Ettől kezdődően mindig az országgyűlés, vagy egy történelmi műszóval szólva, a kibővített királyi tanács választotta őket, amely magát az egész ország képviselőjének tekintette, és e szerepét az ország politikailag is számba jöhető része elfogadta. A helytartóság – nevezzük egyszerűen így a királyt helyettesítő funkciót – gyakran változó intézmény volt, melyet sokkal inkább az aktuális politikai számítás, semmint a szokásjog szabályozott. A helyettesi jogkör intézményében a Jagelló-kor hozott nagy változást, amikor az országtól levő királyokat mindig a nádorok helyettesítették. Innen már logikus lépés volt a nádori cikkelyek részletes vizsgálata. Az egyik cikkely ugyanis a nádor szokásjog által elfogadott helytartói jogköréről is beszélt. A disszertáció véglegesen bebizonyította a régi sejtést: a cikkelyek nem keletkeztek Mátyás korában, hanem másfél-két generációval később állították össze őket.

Az értekezés jelentős megállapításokkal gazdagítja a magyar történettudományt. A késő középkori magyar nádorváltások teljes és pontos feltárásával, a királyhelyettesek működésének leírásával, annak végleges bizonyításával, hogy a nádori cikkelyek 1541 után keletkeztek. Ez utóbbi esetben külön ki kell emelni a cikkelyek külső kritikáját, mellyel eddig senki sem próbálkozott, és amelyet a szerző mesteri módon végzett el. Különösen öröndetes, hogy a szerző visszatért a magyar történettudomány legjobb hagyományaihoz. A kritikai történetírás kezdetétől egészen az 1940-es évekig természetesnek számított, hogy egy jelenség feldolgozásához a kutatók a legkülönbözőbb korszakokból származó forrásokat használták fel, és több történelmi korszakkal foglalkoztak. Az azt követő harmadfél évszázad tudományos termése bebizonyította, hogy a merev és mesterséges korszakhatárokhoz való ragaszkodás semmit sem segített egy-egy korszak alaposabb megismerésében. C.Tóth Norbert a disszertáció mellékletében még egy 18. századi történelmi-jogi művet is kiadott. Eljárása teljesen érthető: amíg a szokásjog élt, addig a vele foglalkozó munkákban elválaszthatatlanul fonódott össze a historikum és az élő jog kérdéseinek megoldására való törekvés.

¹ „cum ratione officii palatinatus nostri communem iustitiam tenemur observare” DL 99956. – AOKI 20. 94.sz. (116.)

A disszertáció gondosan felépített, céltudatos mű. A szerző nem kalandozott el tárgyától, végig szem előtt tartotta feltett kérdéseit. Érvelése logikus, és ami egy történeti munkánál legalább ennyire fontos, életszerű. Tökéletesen ismeri a témára vonatkozó irodalmat, az összes számba vehető forrást bevonta a vizsgálatba, forráshasználata magabiztos. Három jellegzetes módszere az iratok és oklevelek dátumán alapuló archontológia és itinerárium valamint a történeti filológia. A mű nyelve és stílusa érthető, megfelel korunk tudományos értekező formai szokásainak.

*

Igen sok forrást és sok belőle kiaknázott adatot megmozgató műben nehéz elkerülni egy-egy elírást, e disszertációban azonban mindössze egyet fedeztem fel (48, 50.), ahol Zsigmond hercegeként illetve brandenburgi őrgróf helyett luxemburgi őrgrófként szerepel. Zsigmond sohasem volt luxemburgi őrgróf, két okból sem: egyrészt mert ilyen cím sohasem létezett, másrészt mert Zsigmond nem volt Luxemburg uralkodója. A családon belüli osztozaskor a hercegséget ugyanis nem ő kapta.

*

Az egyetlen logikai botlás a nádori cikkelyek Nádasdi Tamáshoz kötésének feltételezése, még akkor is, ha ez – jelenlegi tudásunk szerint – kézenfekvő lehetőségnek tűnne. (235) A kéziratok datálása és Nádasdi Tamás, mint nádor érdekében történő összeállítás között ugyanis súlyos ellentmondás feszül. Ha elhisszük Ladányi Erzsébetnek, hogy a legrégebb kézirat, az Ilosvay-kódex vonatkozó része 1544-ből származik, akkor a szöveg készíttetését nem köthetjük Nádasdihoz. Ugyan mi érdeke fűződött volna a csupán egy esztendővel korábban országbíróvá kinevezett Nádasdinak ahhoz, hogy a nádor helytartói jogkörét bizonygató cikkelyt tétessen egy szokásjogi gyűjteménybe, és azt az egyik törvénygyűjteménybe írassa? A Négyeskönyv munkái 1553-ban lezárultak, ezt a dátumot végleg el kell fogadnunk a cikkelyek elkészülte felső határául. A kora újkori jogkönyvek sok szerkesztési fázison mentek át, bizonyára ez történt a Négyeskönyvvel is. Verbőci általunk ismert Hármaskönyve sem szerzői változat, egy változtatás biztos történt 1514 és 1517 között, de egészen biztos, hogy még több helyen javítottak rajta.² A ránk maradt legkorábbi Négyeskönyv kézirat is keletkezhetett a későbbi országgyűlési kiegészítések után, ezért aztán feltételezhetjük azt is, hogy a korábbi kéziratokba később toldották be a nádori cikkelyeket, de ezt előbb be kellene bizonyítani. Ha azonban a Négyeskönyv összeállítói már 1553-ban, amikor munkájukat befejezték, betették művükbe a nádori cikkelyeket, akkor azokat nem köthetjük Nádasdihoz. Ő ugyanis 1553-ban még mindig nem volt nádor, így aligha az ő érdekében történt az összeállítás, bármennyire is csábító lenne ez a tartalmi elemzés logikája szempontjából. Ha az Ilosvay-kódex vonatkozó részének datálása biztos, akkor a cikkelyeket 1544 előtt állították össze, a forrás külső kritikája alapján erre azonban akár még 1541 előtt is sor kerülhetett.

*

Csupán értelmezésbeli különbség van köztem és a szerző között a felől, hogyan kell értenünk az 1439-es törvény azon artikulusait, amelyek az ország régi törvényeinek és szokásainak visszaállításáról valamint a nádor kiválasztásának régi szokásának írásba foglalásáról szólnak. A Corpus Juris hagyományos beosztása szerint ez a törvény első és második cikkelye. C.Tóth szerint a két cikkely, mi több, a bevezető és a két cikkely összetartoznak, és a rendek 1349-ben a régi szokások

² *Tringli István* A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv. In *A magyar jog fejlődésének fél évezrede* Bp. 2014. 78.

kisebbedését abban látták, hogy Zsigmond király Hédervári Lőrinc nádor kinevezésekor nem kérte ki erről a véleményüket.

Alaposabban vizsgálva a törvényt tartalmazó oklevél szövegét, először is meg kell állapítanunk, hogy ekkorra már kialakult az országgyűlési végzéseknél egy hagyományosnak mondható rendje, amelynek e dekrétum is megfelelt. A bevezető – vagy, ahogy a középkori francia kancelláriai formuláskönyvek alapján dolgozó maurinusok óta mindenki mondja: az *intitulatio*, az *inscriptio*, a *promulgatio* és a *narratio* – után, attól egyértelműen elválva, kezdődik a *dispositio* egy „először, hogy” (*primo quod*) szóösszetétellel induló rendelkezéssel, majd a „továbbá hogy”-gyal (*insuper quod*) induló, a nádorválasztásról szólóval folytatódik. Ezek után már többnyire a „továbbá” másik verziói, az *itemek* vezetnek be az egyes rendelkezéseket, de nem kizárólag: „mivel pedig” (*verum quia*) vagy egyszerűen egy második szóként álló „pedig” (*autem*) is kezdi az egyes artikulusokat. A szöveg tagolása tehát azt bizonyítja, hogy az 1439-es törvény esetében egymástól külön álló artikulusokkal van dolgunk.

A tartalmi vizsgálat is azt mutatja, hogy egymástól független rendelkezésekről volt szó. Régóta ismert, hogy a törvény Albert király 1437 decemberében összeállított választási feltételei alapján készült. Ott a nádorválasztásról nincs szó, a báróknak és prelátnak ugyanis nem hiányzott, hogy arról a nemesek véleményét is megkérdezzék. A hitlevél első rendelkezése egy „először hogy”-gyal (*primo quod*) kezdődik, ahol a régi szokások megőrzését kötötték ki, majd egy *itemmel* folytatódott, ahol az újítások és a káros módon behozott szokások eltörléséhez kötötték az új király megválasztását.³ A választási feltételekben tehát emlegették ugyan a régi szokások megőrzését, és az újítások eltörlését, azonban megszövegezőik fejében fel sem merült, hogy ezeket a nádorválasztás esetleg megingott szokásának megerősítésével kössék össze.

A régi jó szokásokon és azok visszaalakításán munkálkodó középkori közgondolkodásban és politikai nyelvben az újítások eltörlése és a szokások *reformatioja* olyan közhelyes formula volt, melyhez nem kellett feltétlenül konkrét sérelemnek kötődnie. Lényegében hasonló gondolatokat fogalmazott meg néhány évvel korábban Zsigmond király nagy törvénykönyvének bevezetője, a választási kapitulációknak pedig egyenesen szükségszerű része volt ezek említése. I. Ulászló 1440-es, V. László 1453-as, Mátyás 1464-es és 1486-os, II. Ulászló 1492-es törvénye is tartalmazta őket a nádori tisztség betöltésére, egyáltalán bármiféle konkrét visszasságra való utalás nélkül.

*

A disszertáció olvasása lehetőséget adott számomra, hogy két, a szerző által felvetett problémát is továbbgondoljak. A továbbiakban ezeket osztom meg a disszerenssel, a bíráló bizottsággal és közönséggel.

A benyújtott doktori mű 1342-vel, Zsámboki Miklós megválasztásával kezdődik. Valóban ő volt az, aki *intitulatióban* először használta az ország nádora kifejezést. Csakhogy, tehetjük fel a kérdést, elképzelhető-e, hogy a régi jó jog ideája szerint élő világban egyik percről a másikra vezessenek be egy ilyen újítást, amely – mint már láttuk – általában elítélendő volt, és ha nem vált be, megszűnésre volt ítélve? A szerző is leírja, hogy már a Zsámboki előtti két nádor, Druget János és Druget Vilmos az ország nádora címet viselte a pecsétjén. Ha a középkorban egy oklevelet kézbe vettek, elsőként nem

³ *Wilhelm Wostry* König Albrecht II. (1437-1439) II. Prag, 1906. Nr. III. (145-149); *János M. Bak* Königtum und Stände in Ungarn im 14-16. Jahrhundert. Wiesbaden, 1973. Nr.8/a. (136-138). – DF 290162.

a szövegét, hanem a pecsétjét szemrevételezték. A pecsét nagybetűs feliratát mindenki kiolvashatta, aki egy kicsit is konyított a betűkhöz, míg az oklevél folyóírása és körülményes fogalmazása csak kevesek számára volt érthető. A nádor természetesen csak olyan feliratot vésethetett pecsétnyomójára, amely megfelelt a király akaratának és a jog rendjének. A nagy változás tehát szerintem 1328-ban, Károly uralkodása alatt, Druget János hivatalba lépésével kezdődött, és Nagy Lajos trónra lépte után, 1342-ben csupán kiteljesedett. Ez egyben magyarázatot ad arra is, hogy Zsámboki tisztségviselésének első fél esztendejében az oklevelekben miért nem tituláltatta magát nádornak: tartotta magát a már évtizedes szokásokhoz, hogy aztán levonja a következtetést: ha egyszer – miként mindkét elődöm – az ország nádora vagyok, miért ne jelenjen meg ez az oklevelekben is?

De vajon mi történt 1328-ban, amikor Druget János egy évvel bátyja, Fülöp halála után nádor lett? Talán ilyen hosszú ideig tartott volna, amíg az ország előkelői beleegyezésüket adták kinevezéséhez?⁴ Ez az a pont, ahol tovább folytathatjuk C.Tóth kérdéscsoportjait. Miért épp a nádort választották az ország rendjei, helyesebben miért csak az ő kinevezéséhez lett szükség a rendek hozzájárulására? A választ a már említett 1439-es törvénycikk megadta, csak hogy a politika nyelve mindig is szolgálhatta a dolgok elfedését, ezért most egy időre tegyük félre ezt a forrást.

A nádornak a 11. század óta volt egy sajátos feladata. Mivel kezdetben ő volt a királyi udvar ispánja, rá hárult az a feladat, hogy a királyi udvarnokok ügyeiben ítélkezzen.⁵ Természetesen nem holmi távoli királyi kúriák környékén élő, ágrólszakadt, fél szolga, fél szabad állapotú parasztok vitáiban tett igazságot, hanem az udvarnokok és a szomszédságukban élő birtokosok, mondjuk így, a királyi udvarnokföldök és a nemesi vagy az egyházi birtokok közt keletkezett viszályokban. Bármilyen nagy mértékben is fogytak a 13. században az udvarnokföldök, még mindig maradt belőlük annyi, hogy elég munkát adjanak a nádornak. Ráadásul, feladata nem hogy kevesebb lett, inkább növekedett. A nádor már a 13. század végén a várföldök lakói és a magán-, illetve egyházi földesurak közti ügyekben is ítél.⁶ Az Árpádok kihalt utáni zavaros időkben felbomlott ugyan a várszervezet, a várföldök birtokjoga azonban nem változott, továbbra is királyi kézen voltak, legfeljebb valamelyik báró honorjának közvetítésével. A nádor immáron a királyi birtokok és a nemesek vagy az egyháziak közti ügyek bírójává lett. Ezt a király bírájaként nem tehette meg. Ahhoz, hogy mindkét fél, a király és alattvalói számára is minden gyanú felett álló bíró legyen, meg kellett változtatni címét: ezután az ország bírójává lett. Miként az egyszerű perekben a fogott bírákat a két pereskedő fél közösen választotta, úgy az ország nádorának kinevezése is két félen kellett, hogy múltján és az országán. Albert király 1439-es törvénye tehát tökéletes pontossággal fogalmazta meg a több évszázados fejlődés eredményét, midőn ezt írta: a király azért kéri ki a nádor kiválasztásakor a bárók, a főpapok és a nemesek tanácsát, mert ő tehet és ő köteles igazságot tenni az ország lakosok által a király ellen, a király által pedig az ország lakosok ellenében indított perekben. Ez volt tehát az a sarokkő, melyen a nádori tisztség forgott, ezért lett az ország nádora, és ezért választották az országgyűlésen.

⁴ Zsoldos egy nápolyi utazást feltételezett, melyről azonban semmilyen forrás nem szól. *Zsoldos Attila* Nádor és helyettese: Druget János és Vilmos. *Történelmi Szemle* 54 (2012) 537-541.

⁵ *Szőcs Tibor* A nádori intézmény korai története. Bp. 2014. 181.

⁶ *Váczy Péter* A királyság központi szervezete Szent István korában. In Szent István EK II. 59; *Kis Péter* A királyi szolgálati szervezet a 13-14. században. Szeged, 2010. 27; *Szőcs* im. 184.

Innen aztán könnyen megmagyarázhatjuk azt is, hogy miért nem lett más méltóság az ország tisztségviselője. Ha ugyanis csak az országgyűlés vagy a tanácsulések véleményének kikérését nézzük, mások is jogot formálhattak volna erre. C.Tóth Norbert hatalmas gyűjtéséből kiderül, hogy a nádorválasztással együtt gyakran döntöttek nagyobb királyi tanácson vagy országgyűlésen a nádorság mellett más tisztségek kiosztásáról is. A szokásjog által elismert módon azonban csak a nádor esetében *kellett* ennek így történnie. Hiába hívja a magyar nyelv országbírónak a királyi kúria ispánjából a királyi kúria bírójává lett bírót, ő mindig is a király bírója maradt, és ez számos formulában ki is fejeződött.⁷ Ő a királyi jelenlét bírója volt, míg a nádor a sajátjáé, ő címzésében az aktuálisan uralkodó király kúriájának bírója volt, míg a nádor az ország nádora, ő az okleveleit ugyan saját nevében és saját pecsétje alatt állította ki, a parancsleveleire írt válaszokat azonban nem neki, hanem a királynak címezték, míg a nádor esetében a nádornak, az ő parancsára eljáró kiküldöttet – kivéve, ha országgyűlésről küldték ki - királyi embernek nevezték, míg a nádorét nádorinak. Hogy a király mennyire csak a nádor esetében fogadta el a rendek beleszólását, jól mutatja II. Lajos határozott kiállása a disszerens által is leírt 1525-ös hatvani országgyűlésen, ahol Lajos király csak a nádor leváltását fogadta el a rendek követelésére. Meghajolt ugyan az országgyűlés óhaja előtt, és az országbíró is leváltotta, de ezt formálisan már a saját akaratából tette. Tegyük hozzá, ez is színjáték volt csupán, a király Sárkány Ambrus országbírótól éppúgy meg akart szabadulni, mint Bátori István nádortól; nem hagyta azonban, hogy az országgyűlés egy jottányit is csorbítsa jogait. A hatvani országgyűlés ékes bizonyítéka annak, hogy a nemesi rendnek milyen kevés lehetősége volt arra, hogy önálló politikai erőként lépjen fel. Követeik a gyűlés alatt készségesen szajkózták az udvari emberek által szájukba adott jelszavakat, néhány hónappal később azonban már a leváltott Bátori visszahelyezéshez asszisztáltak. Tartós befolyásuk az udvarra csak az ún. uraknak és a püspököknek lehetett.

*

További gondolatokra sarkallt a nádori cikkelyek vizsgálata is. A szerző igen nagy apparátussal elemezte a nádori cikkelyek tartalmát. Elemzésének célja elsődlegesen az volt, hogy bebizonyítsa, a cikkelyek nem keletkeztek 1486-ban, miként egy helyen írta, a mű koholmány (6) mivoltát megállapíthassa. Kérdés azonban, hogy hogyan juthatott volna át egy koholmány a Négyeskönyv szerkesztőinek igen szigorúan ellenőrzött szűrőjén, és hogyan került be a nem kevésbé szigorúan ellenőrzött törvénygyűjteményekbe, végül a Corpus Juris nyomtatott kiadásába? Kellett lennie a magyar történelem egy pillanatának, amikor az ott leírtak a szokásjog részének számítottak, és ezt az ország és az udvar mértékadó körei is elismerték.

A továbbiakban néhány szempont felvetésével e pillanat megragadásához kívánok hozzájárulni. A cikkelyek bevezetője kétségtelen utólagos betoldás eredménye, ha erősen akarunk fogalmazni, akkor hamisítványnak is nevezhetjük. Talán az 1541 utáni években gyorsan kibontakozó Mátyás-kultusznak egy sajátos termékével állunk szemben, amely azért kapcsolta a Ferdinánd udvarában igen nagyra tartott Hunyadi Mátyáshoz a rendelkezéseket, hogy azoknak a lehető legnagyobb hitelt tulajdonítsák. Annál könnyebben megtehetette ezt, mert a mértékadó személyek számára ismert volt, hogy a nyomtatásban is hozzáférhető mátyási nagy törvénykönyvnek volt olyan artikulusa, amely a nádorral foglalkozott, és amely ebbe az összeállításba is bekerült.

⁷ Bertényi Iván Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp. 1976. 66.

Az első és a harmadik cikkely kétségtelenül az 1540-es évek magyarországi dinasztikus helyzetében értelmezhető leginkább, Mátyás korában semmiképpen, ám még az 1541 előtti helyzetre vonatkoztatás sem zárható ki egyértelműen. A cikkelyek igazi kulcsát az kifejezés adja, amely a király megszakadása esetén összehívandó országgyűlésről és az ott leadandó első szavazatról rendelkezett. A *semen deficiens*, melyet egykoron magvafogyottnak vagy magvaszakadtnak fordítottak, a magyar jogban a birtokszerző ős törvényes, fiági leszármazóinak kihalását jelentette. Ebben az esetben a Habsburgok magyar trónigényét megalapozó III. Frigyes fiági örökösének halála, azaz a dinasztia kihalása esetén lehetett róla szó. A cikkely tökéletesen alkalmazkodott a magyar joghoz és a dinasztia álláspontjához is: igazi választásra csak az uralkodócsalád kihalásakor kerülhetett volna sor.

Az ötödiktől a kilencedikig terjedő cikkelyek szorosan összefüggenek egymással. A 16. század közepére fél évezred alatt, dinasztiváltások, zavaros idők, társadalmi és kulturális változások után ide jutott a nádor eredetileg csak az udvarnokokra kiterjedő bírói hatalma. A bírói hatalom közjogiasodott: meghatározott királyi birtokok és világi vagy egyházi birtokosok közti perekből az uralkodó és alattvalói közti politikai közvetítő szereppé nőtte ki magát. Ugyanez vonatkozik az alattvalók egymás közti ügyeire is. A nádor előtt, később a nádori jelenlét bíróságán, mindig is tárgyaltak olyan ügyeket, melyek a különböző birtokosok, a 13. század végétől a nemesek közt keletkeztek. A nádor 11. század óta ismert bírói jogköréről van tehát szó, ezért nem értem, hogy C.Tóth miért állítja ezeknek a legegyszerűbben értelmezhető cikkelyek esetében azt, hogy 1526 előtt az itt leírtakról egyetlen adattal sem rendelkezünk. A valóságban épp fordított a helyzet: a nádort illető más adattal szinte alig találkozunk, hiszen alig van más nádori oklevelünk, mint ami bírói ügygel foglalkozik. E cikkelyekben nádor általános – azaz az országlakosokat érintő - és a különös – azaz az országlakosokat és a királyt érintő – joghatóságáról van ugyanis szó. A bírói joghatóság azonban itt már politikai színezetet öltött. A jogtörténetben jól ismert eljárásról van szó, melyet Henry Sumner Maine 1861-ban megjelent műve óta fikciónak nevezünk. Main meghatározása szerint ez alatt értünk minden olyan feltevést, amely elfedi, vagy úgy hat, hogy elfedje azt a tant, hogy egy jogszabály átalakuláson ment keresztül, betűje változatlan maradt, hatálya viszont módosult.⁸

C.Tóth gondos forráskritikával feltárta a hetedik cikkely eredeti szövegét, ezért itt sem értem, hogy miért ragaszkodott a korábbi szerzők gondolatmenetéhez, akik szerint teljesen ellentétben volna e rendelkezés az addigi szokásokkal, hiszen a nádoroknak soha nem volt feladatuk a követek meghallgatása. Hagyjuk a részleteket, hogy orátorokról csupán egyetlen szövegvariánsban van szó, és figyeljünk a lényegre: a cikkely szövegében valójában a királyi audiencián megjelenő alattvalók meghallgatásáról van szó. Ami az orátorokat illeti, az audiencián korántsem csak személyesen jelentek meg a kérelmezők és a panaszosok, hanem szószólóik útján is előterjeszthették kéréseiket, őket kell tehát értenünk az orátorok alatt. Ez a feladat teljesen beleillik a nádor eddig megismert, alattvalók és a király közti közvetítői feladatába, nem véletlen, hogy az erről szóló cikkely a többi hasonló tartalmú közé van beékelve. Igen tanulságos az így kapott eredmény. Még a koraújkori normaszövegeink esetében is előfordul, hogy szó szerint értelmezve a szöveget, teljesen félreértjük, a filológia és az összefüggések eredményeként pedig egészen más értelmű szöveget kapunk, mint amelyet első olvasásra gondolnánk, helyesebben, mint amelyet több évszázados rossz értelmezés után megszoktunk.

⁸ Henry Sumner Maine Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel Bp. 1988. 26.

A helytartói cikkely fölött nem érdemes sokat időznünk, ezt a szerző igen gondosan körüljárta. Itt sem légből kapott dologról volt szó, sőt ez volt az a pont ahol értelmet nyert a bevezető szöveg hamisítása. Azt a politikailag járatos személyek közül mindenki tudta, hogy a király azt nevez ki helytartónak, akit akar, mint ahogy azt is, hogy egy generáción át a Jagellók mindig a nádorokat nevezték annak. A bevezető azonban lehetőséget adott arra, hogy az 1540-es években már régi szokásnak lehetett tekinteni a nádor királyt helyettesítő feladatát, még akkor is, ha az erről rendelkező cikkely a szokás kifejezést nem használta. A nádor helytartói igénye így a reformálandó, azaz visszaállítandó, régi, jó szokások közé került.

Az utolsó cikkely előtt eleddig mindenki értetlenül állt, aki egy kicsit is elgondolkodott a nádori cikkelyek értelmén, C.Tóth is abszurdumnak tartotta. Dalmácia soha nem állt a nádorok fennhatósága alatt és a dalmát szigetektől a nádorok semmiféle jövedelmeket nem húztak, hiszen Dalmácia a magyar korona számára 1420 óta elveszett – szólt az ítélet. Vajon nem tudták ezt a 16. század közepén azok, akik a nádori cikkelyeket összeállították? Mi értelme lett volna, hogy egy minden alapot nélkülöző cikkelyt csapjanak végezetül azokhoz, melyeket, mint láttuk, nagyon gondosan állítottak össze, és a lehető legnagyobb hitelt próbáltak nekik tulajdonítani? Tegyük hozzá, teljes sikerrel, hiszen a cikkelyek elfogadásra találtak. Még egyszer kérdem, ha ez teljes képtelenség lett volna, hogyan nem tűnt volna fel a Négyeskönyv és a törvénytár összeállítóinak? Egy nyilvánvaló lehetetlenség miért nem szúrt szemet senkinek a 16. század közepén? A válasz egyszerű, azért, mert egyáltalán nem képtelenséggel állunk szemben, hanem egy olyan artikulussal, melyet a királyi kihallgatáson megjelenő alattvalók fogadásáról szóló rendelkezéshez hasonlóan utólag értettünk félre. Ezúttal azonban nem úgy, mint ott, ahol a szöveg romlásával és félreérthető fogalmazásával találkozunk, hanem egy nagyon is megfontolt szóhasználattal.

A Négyeskönyv és a Corpus Juris összeállítói mind humanista iskolázottságú emberek voltak. Számukra az antik országnevek használata természetesnek számított. Dalmáciának hagyományosan a Quarneroi-öböl déli végétől, azaz Pago déli csücskétől kezdődő és a Boiana torkolata közti partszakaszt nevezzük, és természetesen ide értjük a part menti szigeteket is. Nem számított Dalmáciához a Buccaritól Pago déli csücskének vonaláig tartó horvát tengermellék, mint ahogy az egyetlen itteni, többé-kevésbé jelentős kikötő, Zengg sem.

Volt azonban egy másik névhasználat is. Ez egyszerre igazodott az antikvitáshoz és vidék azonos népi jellegéhez, és nem vett tudomást a politikai határokról. A raguzai, azaz dalmáciai és humanista műveltségű Ludovico Tubero egészen másként használta Dalmácia fogalmát, mint ahogy a hivatalos nyelvhasználat tette. Ő amúgy sem idegenkedett az antikizáló nép-és országnevek használatától. Egyetlen oldalon belül számos példát lehet erre hozni: János Albert a géták ellen viselt hadat, Moldváról megjegyezte, hogy azt Daciának hívták, a krími tatárokat pedig szkíta népnek tudta.⁹ Tubero az Udbinjánál vereséget szenvedő Derencsényi Imre dalmát-horvát-szlavón bánt Dalmácia előljárójának (*Dalmatiae prefectus*) tette meg, majd Alsó-Dalmáciáról beszélt, melyet „most – azaz Tubero korában – Horvátországnak hívnak”, a dalmaták nevű nép nagyobb része pedig szerinte Horvátországban élt.¹⁰ Nem csak a csata kapcsán használta Tubero így Dalmáciát. Lejjebb Corvin János dalmát-horvát-szlavón bánról újfent, mint Dalmáciai előljárójáról (*Dalmatiae praefectus*)

⁹ *Ludovici Tuberonis Commentariorum de rebus, quae temporibus eius...* Frankfurt, 1553.t. VI. 128. – ford.: Blazovich- Galántai Szeged, 2004. 250.

¹⁰ *Tuberonis Commentariorum „inferiorem Dalmatiam (quam nunc Choruatiam dicunt)”* t.V. (117) – ford.:235. „*Dalmate, quorum pars potior est Choruatia*” uo. t.V. (118.) – ford.: 236.

beszél, a horvát végekre betörő törökökről pedig úgy, mint akik „Dalmáciának abba a részébe” hatoltak be, „amelyet Horvátországnak hívnak.”¹¹ A humanista szóhasználatban tehát létezett egy, a középkorinál tágabb értelmű Dalmácia is, amelybe nemcsak a horvát tengermellék és szigetei, hanem egész Horvátország is beletartozott. Ezt követte a nádori cikkelyek összeállítója is, aki szerint „teljes Dalmácia a nádor bírósága alá kell, hogy tartozzék, és [ő] bizonyos szigetekből jövedelmeket húz”. A fogalmazás elég egyértelmű: nem régi szokásról van szó, hanem egy újabb fejleményről, sőt talán csak igényről. Míg a királyt helyettesítő jogkör esetében a Jagelló-kori gyakorlat elégséges indok volt egy igény bejelentésére, itt egy igazi újítással állunk szemben. A nádori cikkelyek közül ez az egyetlen, mely nem hagyatkozott semmiféle korábbi szokásra és nem következett a korábbi szokásokból.

A horvátországi és a szlavóniai – a két országnak két külön báni törvényszéke volt, nem véletlenül, hiszen különböző jog szerint szolgáltatott igazságot - valamint az erdélyi fellebbezett ügyek a kései középkorban a királyi jelenlét, pontosabban az országbíró alá tartoztak. Egy 1500-as törvény rendelkezett erről, de ez az elv bekerült a Hármaskönyvbe és a Négyeskönyvbe is.¹² Ez utóbbiban a török hódítás miatt Horvátországról és Szlavóniáról külön artikulus készült, amely a megváltozott viszonyokra jellemző módon együtt tárgyalta a két ország jogállását. Itt a Hármaskönyvtől eltérő szokások felsorolásával is találkozunk. Az országbíró joghatóságát kimondó részt a Négyeskönyv átvette, majd utána Horvátország és Szlavónia jövedelmei következtek: az adó alacsonyabb mértéke és a sókereskedelem kiváltsága.

A magyar kúria történetének fehér foltja a mohácsi csata utáni kétszáz esztendő, e korszak felsőbbíróságairól gyakorlatilag semmit nem tudunk. A két király alatti zavaros idők, majd az 1541 utáni török háborúk teljesen átformálták a kúriai bíraskodást. A kései Árpád-kor és az Anjou-kor legjelentősebb bírósága, az országbíró alá tartozó királyi jelenlét az 1370-es évek után gyorsan elveszítette meghatározó szerepét, a középkor végére a kúria három bírósága közül ez fejtette ki a legcsekélyebb működést. Az 1541 után összezsugorodott és szegény országban egyik percről a másikra változtak meg a megszokott hatáskörök. Ekkor kerülhettek a fellebbezett horvát ügyek a nádori bíróság elé. Kényelmes lenni feltételezni, hogy Nádasdi Tamás, aki mielőtt 1554-ben nádor lett, egy jó évtizeden keresztül az országbírói méltóságot viselte, vitte át ezeket az ügyeket a nádori kúriába, és követelt értük némi ellenszolgáltatást. Korábban azonban kiderült, hogy a legkorábbi kéziratok datálása jelen tudásunk szerint kizárja a cikkelyek Nádasdi nádorságához való kötését. Már mondtam, a politika nyelve a dolgok elkendőzésére éppúgy alkalmas, mint azok megmutatására. Most is ez történt. A Négyeskönyv és a törvénygyűjtemények összeállítói a gyakorlatból és az előttük álló forrásokból nagyon is tudták, hogy Horvátország és Szlavónia pereit az országbíró elé kellett fellebbezni, ezeket a forrásokat közölték is, mert a szokást is meg akarták őrizni, csak hogy a jelen kívánalmainak is meg akartak felelni. Kitűnő alkalmat kínált erre a humanista névhasználat, a modern Dalmácia elnevezés. Így megszüntettek, vagy inkább ellepleztek egy ellentmondást. Ha a nádorról, mint Horvátország fellebbviteli bírójáról beszéltek volna, akkor ellentmondó szövegek kerültek volna a Corpus Jurisba és a jogkönyvbe, hiszen az egyik helyen az állt volna, hogy az országbíró, a másikon pedig az, hogy a nádor az illetékes a felsőfokú horvát ítékezésben. Az új Dalmácia fogalom talán még Szlavóniát is magában foglalta, tehát az ekkor létrejövő, egységesedő Szlavón-Horvátországot jelentette.

¹¹ „in eam partem Dalmatiae, quam Choruatiam appellant” uo. t.VI. (159.) – ford.: 252.

¹² 1500: 6.tc.; Tripartitum III. 3.; Quadripartitum IV.2.

Paradox módon épp ez a legabszurdabbnak tartott cikkely adhatja a megfejtést a nádori cikkelyek születéséhez. Ha meg tudjuk majd mondani, hogy mikortól küldték horvát vagy a szlavón báni táblán megítélt ügyeket a nádori jelenlét elé, vagy mikor történtek erre törekvések, tartalmi úton is megkapjuk a nádori cikkelyek datálásának lehetséges legkorábbi időpontját.

Összegezve az eddigieket, a nádori cikkelyek az 1541 utáni évek jegyeit viselik magukon, hamisításnak azonban csak bevezető mondatuk tekinthető, mely Hunyadi Mátyáshoz és utolsó nádorához, Szapolyai Imréhez kapcsolta az artikulusokat.

*

A fentiek alapján a C.Tóth Norbert által benyújtott doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Vác – Budapest, 2017. május 5.

Tringli István